

WOJCIECH BARAN-KOZŁOWSKI – POZNAŃ

[Recenzja]: Ivan Hlaváček, *Knihy a knihovny v českém středověku (Studie k jejich dějinám do husitství)*, Nakladatelství Karolinum, Praha 2005, ss. 395.

Książka, którą czytelnik dostaje do ręki, to zbiór prac wybitnego czeskiego znawcy kodykologii, poświęconych dziejom książek i bibliotek w państwie czeskim w okresie przedhusyckim. Jak sam Autor zaznacza we wstępie, są to – poza jednym wyjątkiem – artykuły opublikowane już wcześniej w różnych pracach zbiorowych i czasopismach. Prace mające swoje pierwodruki w języku czeskim poddano jedynie drobnym zmianom i niezbędnym uzupełnieniom o nowszą literaturę, zaś te które opublikowano wcześniej w języku polskim lub niemieckim, przetłumaczono na czeski. Zbiór 16 artykułów otwiera krótka przedmowa (s. 7-10), w której Ivan Hlaváček snuje luźne refleksie wokół początków swoich fascynacji starymi książkami. Po niej następuje użyteczne zestawienie wszystkich powstałych w latach 1956-2004 prac Autora poświęconych problematyce rękopisów i bibliotek (s. 11-16), w którym artykuły opublikowane powtórnie w recenzowanym tomie wyodrębniono pogrubioną czcionką oraz spis użytych skrótów (s. 17-18).

Prace zebrane w niniejszym tomie można podzielić na trzy grupy. W pierwszej znalazły się artykuły poświęcone refleksji nad rozwojem kultury książkowej w Czechach, jej twórcami i odbiorcami, typem twórczości piśmienniczej i jej recepcji oraz funkcją książek rękopiśmiennych. Grupa druga obejmuje z kolei dzieje poszczególnych bibliotek oraz próby odtworzenia ich księgozbiorów. Wreszcie grupa trzecia, największa, stanowi próbę prześledzenia czesko-polskich kontaktów książkowych w średniowieczu.

Zbiór otwiera, mający charakter ogólnego wprowadzenia do omawianej problematyki, artykuł *Rukopisy, jejich funkce a čtenáři v českém státě od nejstarších dob do husitství (Stručný nástin problematiky)* (s. 19-35), w którym Autor przybliża rozwój czeskiej kultury książkowej od momentu wejścia Czech w krąg kultury łacińskiej, aż po czasy reakcji husyckiej, wyróżniając trzy okresy. W okresie pierwszym (do schyłku XIII w.) dominuje literatura liturgiczna oraz teologiczna (w tym hagiografia), choć od końca wieku XII następuje już stopniowe różnicowanie się bibliotek, w których pojawia się literatura szkolna i naukowa (m.in. kronika Kosmasa). Istota przełomu, do którego doszło w 2 poł. XIII stulecia, polegała zaś na pojawieniu się – dotychczas przekazywanej jedynie ustnie – tematy-

ki świeckiej oraz stopniowego wykształcenia się nowego środowiska czytelniczego (możni i mieszczaństwo). Wyraźnie zaznacza się w tym okresie ponadto wzrost domowej produkcji literackiej. Okres trzeci z kolei wiąże się z założeniem uniwersytetu w Pradze i intensywnym rozwojem kultury mieszczańskiej oraz znacznym stopniem laicyzacji wykształcenia, a także potężnym rozwojem języka narodowego. Księgi różnią się zarówno materiałem (pojawia się papier), typem pisma (upowszechnienie się kursywy), jak i tendencją do maksymalnego wykorzystywania wolnych miejsc w różnych kodeksach. Twórczość literacka w tym czasie wyraźnie odłącza się od ośrodków klasztornych, koncentrując się na uniwersytecie, przechodzi również na dwór panującego oraz do kapituły praskiej. W tym okresie zaczynają powstawać biblioteki szlacheckie, mieszczańskie oraz „biblioteki ludzi wykształconych”.

Kolejny artykuł omawiający sytuację książkową w Czechach dotyczy dziejów tamtejszych XIII-wiecznych bibliotek (*Poznámky k dějinám českých knihoven ve 13. století*, s. 98-109). Autor scharakteryzowawszy punkt wyjściowy podnosi, że wśród czynników sprzyjających rozwojowi bibliotek w XIII w. były: wzrost liczby konwentów (tu zwłaszcza ekspansja zakonów mendykanckich) oraz rozwój miast. Jednocześnie badacz eksponuje problemy uniemożliwiające nakreślenie pełnego obrazu rozwoju kultury książkowej, które sprowadzają się do fragmentarycznie zachowanej podstawy źródłowej (z tego okresu zachowały się jedynie 3 katalogi: pochodzący z drugiej połowy lat 70. XIII w. katalog z kapituły kolegiackiej w Melniku, który odnotowuje 26 pozycji; inwentarz biblioteki cystersów z Wyższego Brodu z końca XIII w. notujący 45 pozycji oraz spis zawartości biblioteki konwentu dominikanów z Nymburka zawierający 27 ksiąg). Stąd Autor zmuszony jest w konkluzji do przedstawienia danych szacunkowych (w oparciu o fragmentarycznie zachowane zbiory biblioteczne oraz na podstawie oszacowania ilości niezbędnych ksiąg liturgicznych dla ówczesnej sieci parafii), które dla XIII w. według niego dają do 2000 egz. książek.

Do tej grupy zaliczylibyśmy ponadto jeszcze cztery artykuły, w których Autor omówił poszczególne aspekty funkcjonowania książki w Czechach i na Morawach, a mianowicie: *Kniha v českém státě v době předhusitské (Několik poznámek a reflexí)* (s. 136-155), *K problematice knižní kultury v Brně v předhusitské době* (s. 252-262), *Z knižní kultury doby Karla IV. a Václava IV. v českých zemích* (s. 263-319) oraz *Několik poznámek a úvah k dějinám českých knihoven za husitství* (s. 340-358).

Drugą grupę stanowią prace poświęcone dziejom bibliotek poszczególnych ośrodków kościelnych, poczynając od klasztoru brzewnowskiego (*Príspevky k starším dějinám knihovny břevnovského kláštera (Od nejstarších dob do husitství)*, s. 36-52) i kapituły wyszehradzkiej (*Z dějin vyšehradské kapitulní knihovny ve středověku (Od počátků do husitství)*, s. 53-71), poprzez losy poszczególnych bibliotek klasztornych (*O počátcích jihomoravských klášterních knihoven*, s. 72-81; *Dva příspěvky k dějinám našich knihoven předhusitské doby (Milevsko – Nymburk)*, s. 120-135; *Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské I. Knihovna kláštera třeboňského v rámci knihoven českých augustiánských klášterů*, s. 156-207; *Materiál k dějinám knihovny pražské kartouzy*, s. 320-332;

Poznámky ke knihovně kartuziánů v Dolanech v době předhusitské, s. 333-339), aż po uwagi na temat najstarszych bibliotek prywatnych (*Studie k dějinám knihoven v českém státě v době předhusitské II. Některé knihovny soukromé*, s. 208-251). Polskiego czytelnika z pewnością zainteresuje szczególnie historia biblioteki klasztoru benedyktyńskiego w Brzewnowie, która niestety – w przeciwieństwie do tamtejszego zasobu dokumentów – zachowała się jedynie we fragmentarycznej postaci. Prześledzenia i ustalenia zawartości tejże biblioteki, jej znaczenia i działalności skryptorium dokonuje Ivan Hlaváček w oparciu o wzmianki szeregu źródeł pisanych.

Uwagę polskiego czytelnika przyciągną także – co prawda opublikowane już wcześniej na łamach polskich czasopism – prace poświęcone czesko-polskim kontaktom kulturalnym i wymianom książkowym za panowania Przemysławów i ich luksemburskich sukcesorów. W pierwszym artykule (*Z česko-polských knižních kontaktů v době přemyslovské*¹, s. 82-97) Autor podejmuje się przeanalizowania czesko-polskich kontaktów książkowych za Przemysławów, wyróżniając kilka momentów jakie zaistniały już samych początkach państwa polskiego: przybycie pierwszych misjonarzy wraz z przyjęciem chrztu, działalność Wojciecha i Radzima (tu nie wyklucza tradycji o założeniu przez Wojciecha klasztoru, a co za tym idzie biblioteki, w Trzemesznie), zmienne losy Śląska i Małopolski w X w. oraz kult czeskich świętych (św. Wojciech i św. Wacław), za czym mogła iść literatura hagiograficzna. W odniesieniu do konkretnych dzieł Autor zwraca uwagę na XI-wieczne ewangeliarze: dwa czeskie (wyszehradzki i świętowitski) i dwa polskie (gnieźnieński i pułtusi) nie wykluczając, że egzemplarze polskie przywiozła ze sobą Judyta Czeska, żona Władysława Hermana. Z kolei dla XII w. zwraca uwagę na pośredniczącą rolę klasztorów, zwłaszcza cystersów i premonstratensów (tu szczególnie konwentów strahowskiego i doksańskiego). W XIII w. wzajemne kontakty – zdaniem Autora – poszerzają się w znacznej mierze dzięki zakonowi żebraczym (przy czym w odniesieniu do dominikanów zaznacza się większy wpływ polski w Czechach) i szpitalnych, choć zasadniczo brak konkretnych śladów wymiany zbiorów książkowych. Nadal w tym czasie pozostają jednak aktywni cystersi (tu np. związki Trzebnicy i Oslavan) oraz benedyktyni. Ostatnią okazją do wzajemnych kontaktów książkowych za Przemysławów mogły być wreszcie polskie rządy Wacława II. W drugim artykule (*K česko-polským kulturním vztahům v době předhusitské*², s. 110-119) z kolei Autor przechodzi także do kolejnych etapów wymiany, eksponując dwa momenty: postępującą integrację księstw śląskich z państwem czeskim oraz założenie uniwersytetu praskiego, który odegrał nie tylko ważną rolę w intensyfikacji kontaktów książkowych, ale przede wszystkim wpłynął na strukturę samych księgozbiorów. Rozważając ewentualne wpływy nieco uwagi poświęca Ivan Hlaváček także roli *deperdit* w tych dociekaniach.

¹ Pierwodruk: *Przyczynek do czesko-polskich kontaktów książkowych za panowania Przemysławów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 33 (1976) s. 313-328.

² Pierwodruk: *Acta Universitatis Nicolai Copernici*, seria Historia XXIV, Toruń 1990, s. 79-87.

Recenzowaną pracę uzupełnia streszczenie wszystkich artykułów na język niemiecki (s. 359-370), wykaz cytowanych rękopisów (s. 371-377) oraz indeks osób i miejscowości (s. 379-395). Bez wątpienia pojawienie się zbioru artykułów nestora badań kodykologicznych w Czechach, należy przyjąć z dużym zadowoleniem, zwłaszcza iż w recenzowanym tomie otrzymaliśmy pokaźny fragment jego dorobku, często mającego swoje pierwodruki w trudno dostępnych w warunkach polskich periodykach i pracach zbiorowych. Chciałoby się jeszcze tylko doczekać opublikowania przez Ivana Hlaváčka pracy o takim samym tytule, ale przynoszącej ujęcie syntetyczne...